

TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA SHARQ MUTAFAKKIRLARI G'OYALARI ORQALI O'QUVCHI-YOSHLARDA AXLOQIY TARBIYANI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI: MAZMUN, USULLAR VA NATIJADORLIK MEZONLARI

Xatamova Nilufar Xaydarovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim)

1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar p.f.f.d (PhD) Shonazarova Sevara Rashidovna

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim-tarbiya jarayonida Sharq mutafakkirlari g'oyalari asosida o'quvchi-yoshlarda axloqiy tarbiyani rivojlantirish texnologiyasi yoritiladi. Sharq tafakkurida komil inson g'oyasi, odob-axloq, ilmga hurmat, adolat, halollik, sabr, insonparvarlik, bag'rikenglik va vatanparvarlik kabi fazilatlar markaziy qadriyat sifatida talqin etiladi. Ushbu g'oyalarni zamonaviy pedagogik jarayonga integratsiyalash axloqiy tarbiyani uch tarkibda — axloqiy bilim (me'yor va tushuncha), qadriyatlarga munosabat (ichki e'tiqod) va xulq-atvor (amaliy odat) — shakllantirish imkonini beradi. Maqolada "g'oya–tahlil–muammoli vaziyat–amaliy faoliyat–refleksiya" sikliga tayangan texnologiya taklif etiladi, unda interfaol metodlar, axloqiy dilemma, munozara, sahnalashtirish, mini-loyiha va ko'ngillilik (service learning) vositalari bir tizimga keltiriladi. Tajriba-sinov natijalari asosida natijadorlik mezonlari rubrika ko'rinishida ishlab chiqilib, statistik jadvalda axloqiy ko'rsatkichlarning o'sishi keltiriladi.

Kalit so'zlar: Sharq mutafakkirlari, axloqiy tarbiya, komil inson, pedagogik texnologiya, axloqiy dilemma, interfaol metodlar, refleksiya, rubrika, natijadorlik mezonlari.

Kirish

O'quvchi-yoshlarda axloqiy tarbiyani rivojlantirish ta'lim tizimining strategik vazifalaridan biri bo'lib, shaxsning ijtimoiy xulqi, fuqarolik mas'uliyati, muomala madaniyati va ma'naviy barqarorligini belgilaydi. Axloqiy tarbiya nafaqat "qoidalar majmui"ni bilish, balki bu qoidalarning shaxsiy e'tiqodga aylanishi va kundalik xulq-atvorda namoyon bo'lishidir. Bugungi sharoitda axborot oqimi, ommaviy madaniyat va turli ijtimoiy ta'sirlar fonida yoshlarning ma'naviy immunitetini mustahkamlash, milliy-madaniy tayanch qadriyatlarni ongli qabul qildirish dolzarb hisoblanadi.

Sharq mutafakkirlari merosi axloqiy tarbiyaning kuchli mazmuniy resursidir. Forobiy, ibn Sino, Yassaviy, Navoiy, Naqshband, Imom Buxoriy kabi allomalar asarlarida odob, adolat, halollik, ilm, sabr, insonparvarlik, mas'uliyat va vatan muhabbati kabi fazilatlar tizimli yoritilgan. Biroq bu g'oyalarni dars va tarbiyaviy mashg'ulotlarga "faqat matn o'qish" tarzida kiritish yetarli emas. Ularni pedagogik texnologiya darajasida — maqsad, mazmun, usul, shakl, baholash mezonlari, natija indikatorlari bilan — tashkil etish zarur. Shu sababli maqolada Sharq mutafakkirlari g'oyalari asosida axloqiy tarbiyani rivojlantiruvchi texnologiya taklif etiladi va uning natijadorligi mezonlari asoslanadi.

Adabiyotlar tahlili. Axloqiy tarbiya nazariyalarida shaxsda axloqiy sifatlar uch darajada shakllanishi qayd etiladi: kognitiv daraja (axloqiy tushuncha va me'yorlarni bilish), affektiv daraja (qadriyatni ichki qabul qilish, hissiy munosabat), konativ daraja (amaliy xulq-atvor, odat). Sharq mutafakkirlari g'oyalari aynan shu uchlikni uyg'unlashtirgan holda talqin etiladi: ular axloqni faqat "bilim" sifatida emas, "hayot mezonini" sifatida ko'rsatadi. Masalan, komil inson konsepsiyasi axloqiy fazilatlarni ilm va amal birligi sifatida tushuntiradi.

Zamonaviy pedagogik manbalarda qadriyatlarga asoslangan ta'lim, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, interfaol metodlar hamda refleksiv texnologiyalar axloqiy tarbiyada samarali ekani ta'kidlanadi. Axloqiy dilemma usuli o'quvchini real tanlov vaziyatiga olib kirib, qaror qabul qilish jarayonida axloqiy mezonlarni qo'llashga o'rgatadi. Sahnalashtirish va rolli o'yinlar hissiy tajribani kuchaytiradi, refleksiya esa tajribani ichki e'tiqodga aylantiradi. Shuningdek, service learning (ko'ngillilikka asoslangan o'qitish) axloqiy sifatlarini amaliy odatga aylantirish uchun samarali shakl hisoblanadi. Shu bilan birga, tarbiyaviy ishlarning natijadorligini baholash muammosi dolzarbligicha qolmoqda: ko'pincha umumiy fikrlar bilan cheklanib, aniq mezonlar ishlatilmaydi. Ushbu maqola rubrika asosida natijadorlik mezonlarini taklif etadi.

Metodologiya

Tadqiqot 7-sinf o'quvchilari orasida tajriba-sinov usulida o'tkazildi. Ishtirokchilar: tajriba guruhi (n=30) va nazorat guruhi (n=30). Tajriba guruhida 8 hafta davomida Sharq mutafakkirlari g'oyalari asosidagi axloqiy tarbiya texnologiyasi qo'llanildi. Mashg'ulotlar haftasiga 1 marta 40–45 daqiqalik tarbiyaviy dars hamda 1 marta qisqa refleksiya topshirig'i (kundalik) orqali tashkil etildi. Nazorat guruhida tarbiyaviy mashg'ulotlar an'anaviy suhbat-usulida davom etdi.

Texnologiya mazmuni 6 asosiy fazilat blokiga ajratildi: halollik; adolat; odob va hurmat; sabr va o'zini boshqarish; ilmga hurmat va mehnatsevarlik; insonparvarlik va bag'rikenglik. Har bir blok Sharq mutafakkirlaridan tanlangan g'oya (hikmat, fikr, hayotiy misol) bilan boshlanib, quyidagi sikl bo'yicha o'tkazildi:

1. G'oya (matn/iqtibos yoki rivoyat) va kontekst.
2. Tahlil (savol-javob, klaster, "nega?" zanjiri).
3. Muammoli vaziyat (axloqiy dilemma) va variantlar.
4. Amaliy faoliyat (rolli o'yin, sahnalashtirish, mini-loyiha yoki ko'ngillilik).
5. Refleksiya (yozma "mening qarorim" + o'z-o'zini baholash).

Natijadorlik mezonlari rubrika asosida 0–20 ballik tizimda belgilandi:

- A) Axloqiy bilim (0–20): tushuncha, me'yor, izohlash, misol keltirish.
- B) Qadriyatlarga munosabat (0–20): ichki qabul, motivatsiya, "nega shunday?"ni asoslash.
- C) Xulq-atvor ko'rsatkichlari (0–20): sinf va maktab muhitida odob, mas'uliyat, murosa, halollik namoyoni.
- D) Refleksiya va o'zini boshqarish (0–20): xulqini tahlil qilish, xatodan saboq, kelgusi reja.

Natijalar

Quyidagi jadvalda tajriba va nazorat guruhlarining pre-test va post-test natijalari (rubrika asosida) keltiriladi.

Statistik jadval: axloqiy tarbiya ko'rsatkichlari ($M \pm SD$)

Ko'rsatkich (maks. 20) Guruh Pre-test Post-test O'sish

Axloqiy bilim	Tajriba	11.3 ± 2.1	18.0 ± 1.5	+6.7
	Nazorat	11.5 ± 2.0	14.2 ± 2.1	+2.7
Munosabat	Tajriba	10.8 ± 2.3	18.4 ± 1.4	+7.6
	Nazorat	10.9 ± 2.2	14.0 ± 2.0	+3.1
Xulq-atvor	Tajriba	12.0 ± 2.0	17.6 ± 1.7	+5.6
	Nazorat	12.1 ± 2.1	14.7 ± 2.0	+2.6
Refleksiya	Tajriba	10.1 ± 2.2	16.9 ± 1.8	+6.8
	Nazorat	10.2 ± 2.1	12.8 ± 2.0	+2.6

Jadvaldan ko'rinadiki, tajriba guruhida barcha indikatorlar bo'yicha o'sish nazorat guruhiga nisbatan sezilarli yuqori. Ayniqsa, munosabat va refleksiya ko'rsatkichlaridagi farq texnologiya o'quvchini ichki qadriyatli qarorga olib kelganini ko'rsatadi.

Muhokama

Natijalarning ijobiy bo'lishi texnologiyaning mazmun va metod birligini ta'minlagani bilan izohlanadi. Sharq mutafakkirlari g'oyalari tarbiyaviy mazmunning "axloqiy yadrosi" bo'lib xizmat qildi: o'quvchi fazilatning mazmunini tarixiy-madaniy kontekstda anglay boshladi. Tahlil bosqichi axloqiy tushunchani ongli o'zlashtirishga yordam berdi; ayniqsa "nega?" zanjiri o'quvchini sababiy fikrlashga o'rgatdi.

Axloqiy dilemma usuli o'quvchini real tanlovga olib keldi: o'quvchi "to'g'ri" degan javobni aytish bilan cheklanmay, qarorini asoslashga majbur bo'ldi. Bu jarayon munosabat indikatorining o'sishini tushuntiradi. Amaliy faoliyat bosqichi esa tarbiyani "xulqiy odat"ga aylantirdi: ko'ngillilik topshiriqlari, sinfda odob qoidalarini birgalikda ishlab chiqish, kichik ijtimoiy loyihalar o'quvchining kundalik muomalasiga ta'sir ko'rsatdi. Refleksiya kundaligi esa ichki nazoratni shakllantirdi; o'quvchi o'z xulqini tahlil qilishni, xatodan o'rganishni va keyingi vaziyatga reja tuzishni o'rgandi.

Natijadorlik mezonlari rubrika asosida aniq belgilanganligi tarbiyaviy jarayonni boshqariladigan qildi: o'qituvchi "umuman yaxshi" deyish o'rniga aynan qaysi komponent (bilim, munosabat, xulq, refleksiya) sust ekanini ko'rib, individual yondashuvni kuchaytira oldi. Texnologiyani joriy etishda maktab-oila hamkorligi ham muhim: uyda "haftalik g'oya" bo'yicha suhbat, ota-onaning ijobiy namunasi va o'quvchining kundalik refleksiyasini qo'llab-quvvatlash natijani barqaror qiladi.

Xulosa

Sharq mutafakkirlari g'oyalari orqali axloqiy tarbiyani rivojlantirish texnologiyasi mazmun, usullar va natijadorlik mezonlari uyg'unligida tashkil etilganda yuqori samaradorlik beradi. "G'oya-tahlil-muammoli vaziyat-amaliy faoliyat-refleksiya" sikli axloqiy tarbiyani bilim darajasidan ichki e'tiqod va barqaror xulq-atvorgacha yetkazadi. Rubrika asosidagi natijadorlik mezonlari esa tarbiyaviy o'sishni aniq ko'rsatib, pedagogik boshqaruvni kuchaytiradi. Amaliyotga joriy etishda fazilat bloklari bo'yicha modulli reja tuzish, interfaol metodlarni muntazam qo'llash, ko'ngillilik elementlarini kiritish va refleksiya kundaligini yo'lga qo'yish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Forobiy A.N. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Fan, 1993.
2. Ibn Sino A. Donishnoma (tanlangan boblar). – Toshkent: Fan, 1980.
3. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot, 2011.
4. Mavlonova R., Rahmonqulova N. Tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
5. Qurbonov Sh., Saidahmedov N. Pedagogika: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2017.

